

MIKSZÁTH 21

A HÁZASSÁG KÜLÖNÖS VARÁZSA

Különös regény a *Különös házasság*, az a fajta, amit mindenki ismer, de még kevésszer hallottam, hogy valakinek a legkedvesebbje lett volna.

Mintha félnénk tőle: a saját életünket, a saját házasságunkat, elhibázott döntéseinket látnánk benne. Vajon minket nem a véletlen vagy a szülői kényszer sodort a mellé az ember mellé, akivel azóta is élünk? Remélem, nem.

És most sok boldog házasságban élő olvasó rázza a fejét. Miket írkal ez itt össze? Hiszen a házasság nem járom, és édes, mint a méz!

A *Különös házasság*ban írta meg Mikszáth a magyar irodalom talán legfelkavaróbb el nem hált nászát. Ki ne emlékezne a felvonószerkezettel felesége mellé emelt János grófra? Micsoda galádság, a férfi igaz vágyának, az első éjszakának a megcsúfolása!

Kevés magyar regény kapcsán kérdezték még ennyit az olvasók: mi ebből az igazság? Lehetséges, hogy egy legény, ki csak megéhezett, és a komájával csirkét akar fogni az olaszröszei fogadósne udvarában, ilyen nagy bajba kerüljön? Lehet, bizony. Ahogy az is, hogy a gyermek Kossuth Lajos löje ki parittyával azt a soha meg nem süttött csirkét neki.

Mindenképp olvassák el újra a *Különös házasság*ot! Ígérem, meg fognak lepődni. Elsősorban a jó kedélyén, a bölcsességén és az éteri humorán. Ne féltsék a házasságukat, már nem kell.

Kevés könyve van Mikszáthnak, ahol ilyen jó érzékkel adomázik nőkről, pletykáról, a vágyak valódi irányáról és okairól. Nem siet, de nem tart föl, pompás ritmusban, kedvesen mesél. Olyan ironikus, mintha a nagyapánk lenne. És olyan friss, mintha az unokánk.

AZ IRODALOMTÖRTÉNET LEGNAGYOBB UGRATÁSA

A *Két választás Magyarországon* mindent tud a modern írói gegekről és a cseles szerepjátékokról! Mindent, amiről elsőre úgy gondolnánk, hogy így csak a nyugatosok ugratták egymást – meg szegény olvasóikat. Dehogy! Mikszáth regénye csupa posztmodern furfang, nincs az egykori képviselő úrnak ravaszabb, huncutabb könyve ennél: egyszerűen megfőzi az olvasóit. Képzeljék csak el, hogy a Metropol hírujságban közölni kezdenék bizonyos Kathánghy Menyhért képviselő úr leveleit. A parlamenti kikotyogna mindent a bizottságok ostoba működéséről, de úgy, hogy nyeglesége, őszinte cinikussága még a sokat látott napilap olvasókat is feldühítené. A feleségének vidékre írt leveleiben mindenki fölismerhető lenne: Orbán Viktortól Gyurcsány Ferencig. Ömlenének a titkok! Mi történe e hazában most? Belegondolni se merek. Nem volt ez másképp 1893-ban sem, mikor a Pesti Hírlap tette meg ugyanezt.

A leveleket, kitalálhatják, Mikszáth írta. Akkoriban beszélő álnév volt ez, a katáng egy szapora gyomnövény neve, ráadásul az elcsereált monogram (MK versus KM) is utalt a szerzőre. A magyar irodalom talán legnagyobb ugratása akkora siker lett, hogy az újság megkérte Mikszáthot: írja meg „rosszabbik énje” életrajzát! A végső szerkezet így végtelenül játékos, olyan, mint valami lapozgatós fantasykönyv!

Az első fejezetben Mikszáth letagadja, hogy ő lenne a levelek szerzője, de azért az első könyvben megírja furdőrvossá lett hőse bolondul kötött házasságát. A Kossuth mostani kiadása nagyon jó, mert a második könyv (választás) után ezen leveleket is közli. Így aztán minden csupa trükk. Ha sorrendben akarják olvasni, kezdjék a végén! Nem fogják megbánni.

A MAGYAR RÉMREGÉNY

Kálmán bácsi mindig tudta, mitől döglük a légy. 1896-ban – mikor a *Kísértet Lublón és más elbeszélések* című kötete megjelent – a tehetséges embernek még nem volt szégyen népszerűnek is lenni. Kísértethistória? Holtából föltámadó vámpírok? A mai Pesten megköveznék azt a tanult író, aki valami ízes felvidéki vámpírtörténettel rukkolna elő. Vagy lehet, hogy már nem? Ha ennyi érzékiséggel, izgalommal, hűséggel és hűtlenséggel szőné tele

a sztorit, ahogy a nagy novellista tette – akkor nem köveznék meg? Szerintem még jobban megkapná a magáét! Szerencsére a száz éve halott klasszikussal már a pesti sznobok sem mernek ujjat húzni.

Mikszáth a *Vasárnapi Újság* szerkesztőjének írt levelében – mely ebben a kiadásban is egyfajta utóhanggá nesül – maga írja meg, hogy gyermekeit fegyelmezte (rémisztgette) Kaszperek Mihály akkoriban közismerten félelmetes, holtából visszajáró szellemével. Az atyai ijesztgetéssel indul a kisregény: „Jön a Kaszperek!”. A Mikszáth családban ez volt a csodamondat, ettől minden gyerekszobai csetepaté megszeldült. Kell ennél jobb ihletforrás egy apának? Aligha.

Mikszáth megint posztmodern játékot űz az olvasóval. Cáfolja forrásait, valóságot fülent, mesét bizonyít. Író-ílag átmeneti időszak ez a számára, túl a *Jó palócok* rövidebb novelláin, a nagyregények felé tart, és ez a termékeny félút. Hosszabb novellák a pénzről, a társadalmi helyzet, a szerelem és a vágyak kusza erejéről (lásd: a *Páva a varjúval* című remeket).

A én kedvencem az a jelenet a Kísértetből, mikor a fiatal és szép özvegy Kaszpareknét hazafelé kíséri a sztarosza a temetésről. Már a séta alatt megfogam a vágy, valódi emberi dráma ez, shakespeare-i helyzet – magyar bájjal és könnyedséggel elmesélve. A férfi szíve „nagyot dobban a vágytól”, mikor hazaérnek. Az asztalnál meglátják a nemrég eltemetett halott férjet, amint éppen vacsorál. Innentől jön a bő humorú magyar klasszikus: egy rémregény.

MESE, MESE, MÁTKA

Az *Akli Miklós és más elbeszélések* című kötet csupa királyi és császári felség, ármány és szerelem. Ha Kálmán bácsi esetében nem volna koridegen, úgy is mondhatnánk, ez a kisregény bizony szappanopera. Könnyed és habos, szirupos és szerelmes az Akli történet, nekem nem a kedvencem, de érzékeny nők és férfiak bizonyosan szívesen aggódnak majd végig az udvari l'amour történetét. És én, udvari előolvasó a világért sem árulnám el maguknak, hogy az oltár előtt golyóval megsebzett hősszerelmes vajon fölépül-e...

Node, hátrább az agarakkal!

Nem akarunk mi cinikusok lenni, legföljebb egy kis alázatos iróniával csipkedjük Mikszáth mestert, aki önmagát nevezi e tájban „a nagy cinikusnak”, talán mert annyira azonosul az ő kedves Aklijával, hogy humorával kifordítaná a sarkából a világot. Merthogy humora van, szó se róla. És karakterek is vannak, nem is akármilyenek! Mézes-mázás a cselekmény – bizonyos fordulatait még a hetvenhét magyar népmeséből is kihúzta volna a jó ízlésű néplélek –, de a nagy író itt is nagy író, és irigylése méltó, ahogy karakterformálásban elsül a tolla.

Akli Miklós Ferenc császár udvari bolondja, és nekem most már személyes ismerősöm ez a hat nyelven beszélő, mindenhez felszínesen, de látványosan értő, felelősségteljesen bohém életművész – aki csupa véglet. Ahogy vetélytársát, az ő szíve választottját elorozni akaró Szepessy bárót is látom magam előtt! Nála akaratosabb és kegyetlenebb férfit keveset írt Mikszáth. A kisregény talán legerősebb jelenete, ahogy a rongyos ruhákban járó, de rangjára érzékeny báró föltűnik, és a szerelméről beszél. „Isten két darabban teremtett bennünket. Nekem is külön lelke van, neki is. Én arra nem kívánok láncot vetni. Legyen a lelke szabad. Nekem csak a teste kell.”

Ez már egy másik kor előszele. Tiszta Móricz.

AZ ANYATEJJEL EGYÜTT JÖN

Az érett Mikszáthot, az ünnepezt mestert sikerei sem kábítják el. A jó író – hiszen magányban alkot, háttérse-replő – szárnyakat kap az elismeréstől. Mikszáth 1895-ben megírja a talán legnagyobb sikert (komoly nemzetközi elismerést is) hozó könyvét: a *Szent Péter esernyőjét*.

Azt hiszem, azok az igazán alapművek, melyekről nem is tudjuk, honnan ismerünk. A nagyszüleimnél laktunk, még nem voltam iskolás, és adták a Bán Frigyes-féle filmváltozatot (merthogy több is van). És én, a kicsi gyerek, tudtam, mi lesz. Hogy a nyele. Hogy a kislány nem ázik meg. Kérdeztem azóta édesanyámat, sohasem mesélte nekem. Olvasni még nem tudtam. Talán ez a történetet a mindenségből van kihasítva, és a magyar ember az anyatejjel szívja magába. A sztori pompásan adagolt, a két cselekményszál (a férfi és a nő szála) fondorlatos egyszerűséggel ér össze. A történetek magában is élvezhetők lennének, ha valami különös kísérlettel elválasztanánk őket: Bélyi János pap és kishúgának sztorija és a Gregorics-szál magában is elég fordulatot – bár igazán emlékezetessé az esernyő misztikája teszi. Egy varázslatos tárgy, ami sorsokat köt össze, és múltakat visz el.

Bevallom – és ne vessenek meg érte, mert legutóbb is Mikszáth pajzánságát emeltem ki –, de engem, újra-olvasva a könyvet, a pimaszul kedélyes elbeszélő lepett meg. Mondjuk ez: „Csinos gyerekek – mondá ott künn a szolgabíró kedélyesen –, de honnan van az, domine fráter, hogy mind olyan egyforma képűek? A glogovai mester egy kissé zavarba jött, aztán őszinte kedélyesség öntötte el egészséges, piros képét. – Hát az onnan van, tekintetes uram, mert nyáron az összes glogovai férfinép elszéled [...], és ilyenkor olyan magam vagyok itt egész ősziig, mint az ujjam. (Csintalan mosoly jelent meg az ajkai körül.) Méltóztatik érteni?”

Méltóztatjuk érteni.

A PÉNZ MIATT VAN MINDEN

A pénzről szól a hetedik Mikszáth-kötet, és az valahogy sohasem szaporodik. Legalábbis a századfordulóhoz közeledve Kálmán bácsit azok az alakok kezdték el érdekelní, akik elkártyázzák birtokukat, elherdálva minden, oda a régi fény – de a tartás, a nemesi gög, az meg marad.

Torz, elfolyó tükörképei ezek a dzsentrik a mai újgazdagoknak, akiknek nincs alázatuk, hagyományuk a hamar összeharácsolt vagyonhoz. Azt nem tudhatom meg, a nagy mesélő mit írna a mai budai villalakókról, de erre nincs is szükség, *A vén gazember* című kisregény szemtelenül aktuális. Mikszáthot az érdekli, hogyan fordítja ki önmagukból az embereket a pénz. Ha volt, de már nincs, és ha nem volt, de már van. Zavarba ejtően modern ez a problémaérzékenység: a hétköznapi abszurdítás. Borly uram nem lop, pontosabban azért lop, hogy a báró Inokay család vagyonát megmentse. Saját maguktól menti meg őket. A mesének jó vége van, de ez nem is fontos, megint az apró részletekben bújik meg az ördög. A kustericai, kelet-európai abszurd a lényeg, és hogy a világ veleje a változás, a körforgás. „A régi oligarchákat is az új oligarchák falták fel”, írja a mester. Nem kezdem el feszegetni a mondatot, mert annyira időszerű, hogy átteszik az írást a belpolitikai oldalra.

A kötet másik kisregénye a *Nemzetes uramiék*. Remek párosítás ezt a közel másfél évtizeddel később írt munkát tenni *A vén gazember* mellé. Békés vármegyét visszaperelni, az ám az igazi satirikus helyzet: a lecsúszott, leromlott nemesi világ, ahogy az omladozó békési kúriákból látni. Ha már sirni nem érdemes, nevéssünk magunkon.

*A vén gazember*ből '32-ben film is készült. A régi filmhíradók weboldalán megnézhetik, hogyan számoltak be róla, mikor a kormányzó kilátogatott a forgatásra. A jó regény megírja a saját sorsát.

KÜLÖNCÖK ÉS ÁTLAGOSAK

Idegenekről, különcökről, és nem utolsósorban az őket körülvevő értetlen világról szól a nyolcadik Mikszáth-kötet. Megint dicsérni kell a válogatást (két sztárdarab van benne: a *Beszterce ostroma* és az *Új Zrínyiász*), hiszen ebből a szempontból érdekes párdarabokról van szó.

Az előbbi jóval ismertebb munka, a kádári kultúrpolitikának kedves volt a bolond Pongrácz gróf, aki afféle magyar Don Quijoteként eltévesztette a kort, és nem találta a saját valóságát.

Nem volt kedves viszont a föltámadt Zrínyi – ezért az utóbbi regény csak az elmúlt húsz évben lett népszerű. Nem érdemtelenül, ezt szívből mondom. Sőt, hadd lelkesedjem karácsonykor kicsikét: ez a legkedvesebb Mikszáth-regényem! Egészen szerény jelzővel is: zseniális.

Mikszáthról köztudomású, hogy országgyűlési képviselő volt. Szédületesen ismerte (és élte!) azt a világot: tudta, hogy az „afférok”, a pompás borok, az Akadémia, a kikapós feleségek és a rangkórságban szenvedő kereskedők hazája ez.

A mester már ott brillírozik, amikor történelmi hősét föltámasztja. Hogyan számol be a Pester Lloyd, mit reagálnak a tudósok, a pápa. A Zrínyit köszöntő ünnepek során pedig már habzó élvezettel játszik hősével, akivel igazából nem is a korban van eltévedve, hanem az erkölcsben. Egyszerű és mulatságosan természetes dolgokat kérdez, valódi vágyai vannak: őszinte és kegyetlen. Elveszi, amit megkíván, és megkérdezi, amit nem ért. Bankelnök lesz, noha nem tudja, mi az a részvény. A bank pincéjét tömlöcnek használja. Kegyetlenül csiklandós humorú regény ez – egészen eddig. Mikor a botrány kitör, Mikszáth megírja, hogyan reagál a magyar politika.

Interpellációk, viták, parlamenti vizsgálóbizottság. A regény 1898-ban íródott. Ez a rész is pazar, de néha elfelejtett a szívem dobogni. Könyörgöm, itt soha semmi nem működött máshogy, és soha nem is lesz már másképpen? „Budapest az epidemiák városa”, írja Kálmán bácsi. Divatok, járványok jönnek, akkoriban éppen a párbaj járta. Még lehet, hogy az is visszajön.

HÁZASSÁG, TE CSODÁS

Legutóbb azt mertem állítani e szent helyen, hogy kedves szerzőnk az afférok, parlamenti folyosói ügyek dolgában volt leginkább járatos, a nemes magyar lélek rejtelméről tudott igazán fondorlatos mesét szőni. Hát ezt most, a *Nosztty fiú* megjelenése napján kiegészíteném azzal, hogy Mikszáth uram – kiről köztudott, hogy kétszer vette el nőül ugyanazt a „jószágot” – (század eleji szójárásban ebben nem volt semmi sértő, Kálmán bácsi gyakran nevezi így a nőket), a házasság institúcióját is igen jól ismerte.

Bár, mindjárt az első násza majdnem elmaradt. Mikszáth ugyanis elkésett a lánykérésről. A fiatal író elvétette az útirányt: hajóval indult megkérni Mauks Ilonkát, de a Dunán kétfelé lehet menni, ugye. Föl és le. Ezek után bátran kijelenthetjük: Mikszáth értette az udvarlás, a házasságok nehéz természetét, és tökéletesen átélte e regény minden előző jellemét. Tóth Mihálytól Nosztty Feriig, sőt Nosztty Vilmától Tóth Mariig.

A hódítás, a szerelem és nem kevésbé a házasság regénye a Nosztty. Az elbeszélő elejtett epés bölcsességei gyakran szólnak a folytatás nehézségeiről. A mindenki „úgy szerez asszonyt, ahogy tud” filozófiája után ott a keserű tanulság: legalább az udvarlás különbözzék. Hiszen utána minden házasság egyforma. A házaselet szívszorítóan nehéz ritmusról, az „ágytól vagy asztaltól nehezebb elválni?” füstös kérdéseiről sziporkázik a szerző, miközben megírja a bájgúnár hódító és még sokan mások történetét.

Csavarosan adagolt mese, kivételesen magabiztos, gyönyörű mondatokkal. De nem úgy, ahogy a mai szerzők (jómagam is, bevallom) csinálják, csináljuk ezt: cirkalmasan, modorosan. Kálmán bácsinál természetes a szépség – a szép szöveg nem cél, hanem eszköz. Az érett író utolsó előtti könyvében pazarul zár: „ej csak egészségg legyen, és egy kis túrhető kártyajárás”. Majd különös – leginkább elhagyásra méltó – utószavában a realitás felé küldi el az egyébként is arra induló utókat.

U.i.: És a kedvenc mondatom? „Hát a nexus kutya?”

A LÁNYOK, A LÁNYOK... ANGYALOK?

A pajzán történeteknek a sorsuk is pajzán. A szelistyei asszonyok kritikai kiadásában olvasom, hogy a férfi nélkül maradt falu asszonyainak históriáját alig hat évvel az 1901-es megjelenés után két pimasz német elcsente. Operettet írtak belőle, és feltüntették ugyan a színlapon a magyar szerzőt, de a sajtó méltatlanul bánt vele: „Mikszáth számunkra egy magyar vagy erdélyi falu [neve]”, írta német recenzens pikírten. Alig vigasztalhat minket a tudat, hogy három évre rá, Mikszáth halálakor a Szklabonya nevű szülőfaluból tényleg Mikszáthfalva lesz, és szerintem magát a szerzőt sem nyugtatta volna meg efféle kárpótlás – cserébe az ellopott történetért.

Kálmán bácsi pikáns históriáját különben még számtalanszor vitték színre, operettek, daljátékok meséltek arról a „pirosposzsgás arcú” asszonyról, akinek „tele pattanásokkal a homlokán” volt bátorsága Mátyás nagybátyja elé állni, és férfiakat követelni a csatába elhurcolt régiek helyett. Félve merem megjegyezni, hogyha ma íródott volna a történet, Mikszáthot hamar megtépnék a feministák, mert azért mégsem úriemberhez illő megjegyzés egy női kompánia jellemzésekor, hogy nem túl csinosak, de „megjárnák ínség idején”.

Föltűnően sokat foglalkoznak a történészek e regény kapcsán Mikszáth történelemszemléletével. Hogy a fiatal Mátyás képe itt és 25 évvel öregebb király *A kis primás*ban. Hogy „kitűnő érzékkel” ábrázol-e történelmi hőst, vagy nincs „nincs érzéke a történelmi korokhoz”. Szerintem a kérdés nem jól közelít. Mikszáth ugyanis egy dolgot nagyon jól tudott: a vágyak, a test, a női comb éteri látványa Mátyás korában is ugyanazt a vágyat horgasztotta föl a férfiemberben, mint ötszáz évvel később. A mester egyszerűen érti az állandóságot, az ő történelmi szemlélete a „nincs új a nap” alatt konyhafilozófiájával összefoglalható. Ám ennek eredményeként emberi, életszagú történelmi világot épít, többet tanulni belőle, mint egy rakás forrásmunkából együtt.

P. S.: És kedvenc mondat nincs? Íme. „Vigyázz, szép asszonyka, vigyázz, mert mire a nap leszáll, még sok szívet ellophatsz.”

A KÉKFEHÉR HARISNYÁS LÁNY

Hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy a ponyvák, könnyű krimik, romantikus lózungok csak manapság – mondjuk a rendszerváltás óta – ülik meg ennyire a szép és komoly magyar irodalmat. Dehogy, kedves olvasóim! Az *Igazmondó* című lap 1870-ben közölt egy dolgozatot *Milyen könyvet kell olvasni?* címmel, amihez Jókai szerkesztői lábjegyzetet csatolt.

A szerzővel együtt ő is kárhoztatta a mind populárisabb ponyvák „ízlés- és erkölcskárosító” hatását! Ezt csak azért mesélem el, mert régi tanárom, a kor szakértője, Hász-Fehér Katalin szerint az 1885-ös *A lohinei fű* című romantikus krimi egy olyan könyvsorozat számára íródott, ami – a Jókai-megjegyzésre válaszul – igyekezett kihasználni az olvasók lelkesedését és „intenzív olvasási szokásait” (jaj, ugye ma is van az olvasóknak „intenzív” kedve?) –, de próbált a szórakoztatásukra igényesen megírt szövegeket kiadni.

Vagyis a Metropol könyvtár új kötetének első darabja minőségi lektűr. Szerzője beleadott apait-anyait, hogy olvasmányos és lehetetlen legyen. Az is lett. Nem értem, miért nem része az életmű azon darabjainak, melyből helyi adoma, vándor történet, szinte népmesei motívum lett. Mikszáth mindent tud a műfajról, amit arról tudni lehet, és amivel mai skandináv kollégái (mondjuk *A tetovált lány* című darabbal) megvették a világot.

A lohinei fű gyilkolmentes krimi, de a rejtélye mégis fullasztó: valaki kétszer felgyújtotta a falut, és harmadszorra is ezzel fenyegetőzik.

A nyomozó körmönfontan dolgozik, pedig, ahogy a krimikben ma is divatos, civil: a megyétől érkező főszolgabíró. Kálmán bácsi néhány mondattal megalkotja a magyar magánnyomozó zseniális karakterét, Sótory urat, aki „négylovas családból” való híres gavallér, és csak azért vállalta a hivatalt, mert „meglehetősen ráunt az asszonyokra”.

Gyönyörű nők, fojtott szerelmek és féltékenység – ragyogó szöveg. Írás- és textilvizsgálat is van, egészen pontosan egy „kékfehér” harisnyát keresnek. És hogy mindezt a mester még egy igazmondásra bíró fű legendájával is megfejelte, már szinte sok is: szintiszta, gyönyörű irodalom.

TÁJAK ÉS EMBEREK

Hogy miért áldomik valaki más, szebb életet magának, azt értem. Hogy egy álomért – ha az csak néhány napig tart is – sok mindenre képes, nos, még nehezen azt is. De hogy az egész élete néhány napos álmódások, és közte az éves adósságok kinyögése legyen – azt már nem.

Én kuporgató fajta vagyok, egyszerű lélek, eddig úgy gondoltam azért, mert paraszti ivadék lennék: alulról jövök, és semmilyen elveszett dicsőséget nem tudok visszaálmódni magamnak. De most, hogy elolvastam *A gavallérokat* (töredelmesen bevallom, először), már tudom, nem csak erről van szó. Ez a pazar beszély nemes Sáros vármegyében játszódik (ma Szlovákia), a Felvidéken, Eperjes táján. Mikszáth választott hazája ez, a szíve csücske, a magyar és tót lélek lakik abban a szögletben békében együtt.

És van ott még valami: arrafelé „a kis urak is nagy urak”. Nem így az Alföldön, ahol Kálmán bácsi szerint „csomó rüppökkel köthetni ismeretséget, kik egy hatosért hajba kapnak”. Bizony, arrafelé nem bírják a flancolást. Hát ezért nem érzem én igazából a dzsentrí lélek mélységeit! Mert én abból a fajtából való vagyok, akire a munkát hagyták örökül, nem a „jó partit”. Persze a végeredmény ugyanaz: szegénység van itt is, ott is.

A pénztelenség ábrándszínházát, a kölcsönfogatok, bérruhák, álszolgálók, az álom-, tán sosemvolt gazdagság éterien pontos, fölszabadító és szívfájdító ábrázolását nem is boncolgatom tovább. Minden fórumon erről szólnak, ha *A gavallérokat* méltatják. A Metropol új kiadása ürügyén inkább a szűkebb hazájában, felvidéki identitásában lubickoló szerzőről mesélek. Mikszáth ugyanis hitelesíti a szövegét, azonosítja magát az elbeszélővel, ő maga, az alanyi szerző utazik haza; és ezt nagyon élvezi. Az olvasó még a szokásosnál több szellemességet, idézhető, betanulható bonmotot, szállóige gyanús félmondatot kap, mert bármilyen is az a káprázat, ami két nap alatt szertefoszlik: csodás dolog otthon lenni benne.

KI A NŐ?

Nincsenek véletlenek: éppen nőnapkor esett be a futár az új Mikszáth-kötettel. Az *Egy éj az Arany Bogárban* nem jöhetett volna jobbkor! Nő és férfi, nő és nő, és végül nő és férfi macska-egér játéka, komédiája ez az elbeszélés. Tavasszal, mikor bimbóznak a vágjak, és már kifőtt a „gebulya” (tót szerelmi bájital), különösen jól esik a léleknek. „Te vagy nő, vagy én vagyok nő?”, ez itt a kérdés. Humoreszkbe való dilemma, nem a lét súlyos kérdése, nem illene, mondjuk, egy dán királyfi szájába. De Zólyom vármegyébe, 1849 telén, mikor arrafelé Görgey és csapatai arrafelé állomásoztak, éppen megtette.

De félre az iróniával, mert ez egy remek szöveg! Kálmán bácsi még a meztelenül vígjátéki helyzetekbe is képes érzékiséget csempészni, a helyzet több lesz annál, mint amit az egyszerűen (de megint csak nagyon jól fölépített),

komikus fordulatok kiadnak. Nem csak az erotika lengi be az elbeszélés kulcsjelenetét, de mintha a szöveg azt is megcsillantana egy pillanatra, hogy milyen az, ha egy férfi meg egy nő kívül kerül minden társadalmi elváráson, dogmán, helyzeten. Egy abszurd szituációban nem lesznek mások: csak férfi meg nő. Nincs társadalmi énjük, csak vágyaik vannak és félelmeik.

Mikszáth parádés szituációt épít föl, a rejtőzködés dramaturgiája ez. A hideg és nehéz estén két idegen egy szobába kényszerül. Egyikük sem az, akinek mondja magát. Nem látták egymást, egy levitézlett fogadó sötét szobájában fekszenek. Egy fogfájós asszonyosság és egy pap. Mindketten titkot őriznek.

A közeledést a pap kezdi meg, elárulja, hogy valójában ő nő. A választ nem is mondom. Mikszáth nem él (viszsa) a helyzettel, csak a szituáció érdekli, és bár egy egeret beküld a szobába, hogy a papi álcáját levető nőszemélyt egy kicsit megjijessze, a két idegen nem csak nem látja, nem is érinti egymást. Kálmán bácsi szereti a nőket. És mivel tiszteli is, mer velük és rajtuk nevetni.

IRÓNIA, DERŰ ÉS VÁGYAKOZÁS

Vajon másképp olvasnám-e ezt a kicsit széteső, laza, a szokottnál is anekdotikusabb és mégis oly kedves regényt, ha nem tudnám, hogy a nagy író utolsó munkája? Ha nem olvastam volna, milyen sötéten látta a kort, melyben élt.

A betegségekkel küzdő idős mester aggódott az országért, de nem saját bűjät-baját vetítette ki a hazája állapotára, hanem nagyon is tiszta fejjel érzékelte a veszélyt. És milyen igaza volt! Alig néhány év múlva szétporlott a Monarchia... de ez már egy másik mese, és azt Mikszáth már nem érte meg.

Ahogy *A fekete város* megjelenését sem. A folytatásokban közölt regény ezért éppen úgy olvasható, ahogy azt a *Vasárnapi Újság* előfizetői tehették 1908 és 1909 között: darabokban. Hol van már az a bohókás ifjú, aki novelányi levelekben vall szerelmet Mauks Ilonának? Ott szinte sistereg a papír a temérdek hasonlattól és pletykától: oldalnyi hosszú mondatok, szenvedély. Itt fegyelmezett ironia, derű és vágyakozás.

A mester ekkora már mindent tud. Azt is, hogy a világ, és különösen Szepes vármegye, nem fog megváltozni soha. Ezért derűje fájdalmában a legerősebb: „A nexus volt a mértéke annak, ki milyen úr, és csak másodsorban a birtok.” Vagy: „Népszerűség! Különös kis holmi. Az egyetlen dolog, amiből a látszat annyit ér, mint a valóság. Sőt talán többet, mert ha az embert népszerűnek gondolják, sokra viheti a közpályákon, ha alapján gyűlölik is.”

Na erre mondaná Hofi Géza, hogy „semmi politika”.

Egyébként jó idők járnak Kálmán bácsi könyveire. Nem csak korszerű szépirodalom *A fekete város*, de köz-igazgatási szakmunka is. Néhány év, és a gimnáziumban nem kell majd elmagyarázni, mit jelent a viceispán és a szolgabíró. Sőt, addigra talán néhány embert már körbevisznek a vármegyében, kivézetetés végett...

SZÉLL KÁLMÁN NEM EGY TERV

Azon kesereg Mikszáth Kálmán *A Tisztelt Ház!* című karcolatgyűjteményében, hogy milyen kár, hogy a forradalmi időkből, negyvennyolcból nem maradtak az övéhez hasonló parlamenti kis színesek. Melyekből a történelmi hősök emberi arcát megismerhetnénk. Nos, ma három író is ül a parlamentben, egyről, Kukorelly Endréről biztosan tudom, hogy évtizedek óta naplót vezet. Úgyhogy, ha aggódtak a kedves olvasók, megnyugodhatnak: a mai hegyekről is kiderül majd, hogy közelről nézve nem is hegyek.

Kálmán bácsi ugyanis ezzel a metaforával kezdi a mondandóját. Hogy a hegyek csak messziről nézve kékek, sőt, csak távolról nézve látszanak hegynek. Mítoszt rombol és épít, hiszen az emlegetett munkában, és a kötet másik anyagában, az *Az én kortársaimban* is közvetlen kollégáiról mesél. Adomázik, karaktereket rajzol.

Egy nagy írónak még a mosócetlije is irodalom, szokták volt mondani, de a csalódások elkerülése végett ezt a könyvet azoknak ajánlom, akik szeretik a kultúrtörténeti utazásokat. Vagy nagyon kimerültek lelkileg, és nincs kedvük a drámai fordulatokhoz. A laza, lapozgató, szemezgető olvasást javasolom, úgy igazán fölszabadító ez a kötet, gyöngyszemeket találhatunk. Afféléket, hogyan működik a „karéj” intézménye. Vagyis milyen az, ha belép egy politikus valahová, és talpnyalók, rajongók hada veszi körbe. Honnan lehet tudni, miért nőtt vagy csökkent az a karéj. Kicsoda Széll Kálmán, miért volt a saját korában nimbusza, és mi köze a Széll úrnak a tevehúshoz?

De a legizgalmasabb kérdés: az örök olvasói játék. A mese és a valóság viszonya. Korábbi köteteknél annyit emlegettem: milyen aktuális, életszagú. Mikszáth szinte a ma közéletét írja le. Ha az *Új Zrínyiász* parlamenti

jelenetei után meg akarják érteni, mi a különbség, ha egy nagy író fikcióban mondja el a valóságot, majd szinte riportszerűen adja vissza ugyanazt (itt), akkor mindenképp legyenek Mikszáth kortársai.

A RÉGI BUDA ERKÖLCSTELENSÉGE

Milyen csalfa boldogság lenne, ha Pest-Buda városának régi terei, utcácskái megmaradhattak volna! Ha az öreg fasorok, Ó-Buda apró parasztházai tanúskodhatnának a régi emberek kedélyéről, mert bizony még működne a több száz éves csapszék, ahol friss a sör, délre libát vagy kacsát sütöttek. Ha működne még az a Diófa, az a Libanon, és akkor meglenne a Fehér Páva is, ahol Mikszáth Kálmán *A sipsirica* című kisregénye játszódik.

Mi, mai olvasók elmehetnénk inni egy jó fröccsöt, és elmerenghetnénk, vajon mások-e most az erkölcsök, mint a XIX. században voltak. Mások-e a pest-budai öregek, mint ahogy Kálmán bácsi írja róluk („Olyan budai öregembert magam is ösmertem, aki még sohasem volt Pesten, de olyan pesti öregembert sohase ösmertem, aki még nem volt Budán.”). És vajon még mindig a korhelyeké-e Buda, és az üzletembereké Pest.

Ha nem lenne képtelenség, azt mondanám, krúdys kedéllyel meséli el Kálmán bácsi, hogyan lesz a hőse a Páva törzsvendége, és ilyenkor mintha Márai Buda-mániáját is kicsúfolná.

Persze tudom, hogy ez nem lehetséges. De az bizonyos, hogy a fölkavaró történetet végül mégis hazaviszi a Felvidékre, Zólyom vármegyében bontja ki (épül a Mikszáth-univerzum: még az *Aranybogárban* is eltöltünk még egy estét, igaz már „New York városához” címzették).

Nem is az a legmegrendítőbb a regényben, ahogy a polgárinak hazudott tiszta erkölcsökről kiderül: képmutatás az egész, egy anya egyszerűen eladta a kamaszlányát. Hanem, hogy tényleg elveszik a lány. „Keresztapja”, Druzsba tanár úr szükségképpen a veszébe rohan, mikor elindul fölkatatni sipsiricát.

Mikor egy vénember szeretőjeként talál rá, megtörik. Mikor a kiszolgáltatott lány őszintén boldognak mondja magát, össze is omlik.

Ha meglennének a régi kocsmák, őriznék nekünk a régi emberek komizását. És talán fegyelmeznének is minket, tudhatnánk, a vágyaink örökké bajba visznek minket.

ANYÁNK MESÉI

Van olyan lélek, én is ismerek ilyet, aki nem szereti Mikszáth Kálmánt. Nem arról beszélek, aki nem olvassa, hanem aki próbálkozott, de beletört a bicskája. Az ilyen finnyás népség azt mondja róla, hogy fecsegős fajta. Folyton bölcselkedik, de nincs egyetlen saját ötlete, valamennyi történetét újsághír alapján szövi, aztán a komor vagy unalmas legendát saját életfilozófiájával fűszerezi meg. Vagyis nem más ez az életmű, mint lapos mesék gyűjteménye Nógrád vármegyéből, egy politikussá lett standupos bonmotjaival súlyosbítva. Ez lenne Mikszáth.

Nem mondom, hogy nem lehet így nézni az életművet, elvégre a legszebb pesti nőkről is készült már előnytelen fotográfia. De mielőtt magyarázkodni kezdenék: fölösleges fogadatlan prókátorrá lennem. Megjelent az életmű azon kötete, amely megvédi a későbbi termést, és nem csak *A sipsirica* vagy a *Kísértet Lublón-féle gyöngyszemet*, de cakompakk, az egészset. A soros Metropol-kötet fordított sorrendben közli a két klasszikus novelláskötet: *A jó palócok* villanásai vannak elébb, utána jön az egy évvel korábbi könyv, az 1881-es *A tót atyafiak*. Ez a két kötet avatta íróvá hősünket.

Előbb a villanások, mondom. Érdemes leporolni az élményt, az érettségi szorongása nélkül olvasni újra *A néhai bárányt* vagy a *Bede Anna tartozását*. Ezekben a novellákban egyetlen fölösleges szó sincs. Kíméletlenül tömör, feszes balladák, szinte dallamuk van, várom, hogy rímeljenek a sorok. A táj úgy mesél, jósol és él, mint egy népdalban. Az elbeszélő nem kotyog magáról, mégis olyan, mintha eleve ismernék a sztorit, vagy anyánktól hallanánk a mesét.

A történetek ugyanis – és ez egy ragyogó elbeszélői trükk! – a fegyelmezett, E/3-as narrátor dacára megszólítanak. Egy-egy személyrag, felkiáltás, sóhajtás elmossa a nézőpontokat, és bevon minket a mesébe. Az atyafiak egyik írása, *Az aranykisasszony* mutatja a későbbi, lusta Mikszáthot, de a többi olyan, mintha Isten teremtette volna az első hat napon. Egy modern szerző világirodalmi rangú remeklése.

A SIKERTELEN ZSENI

Az írói pálya olyan, mint a szerelem. A sors pedig csak olyan, mint valami titokzatos úrinő, aki kacérkodik a fiatal tehetséggel, és mikor a legjobban esne az ölelés, eltaszítja magától. Aztán hetek, évek múlva, ki tudja, miért, olyan forrón ölel, hogy alig győzni szusszal. Ilyen titokzatosan indult Mikszáth Kálmán karrierje is. Nehezen, verejtékesen, kudarcosan.

A lexikonok szerint 1874 és 78 között, mikor szeretett mesterünk ezeket a novellákat írta – melyeket most a Metropol-sorozat a *Sáríka grófnő és más elbeszélések* címmel jelentet meg –, Mikszáth Pesten újságíró. Sikertelen szabadúszó, és a szabadúszó akkoriban sem jelentett sok jót. Esetünkben: álmodozó munkakeresőt. Az ifjú titán 78-ig bírja a kudarcokat, akkor összetört lélekkel és erősen meggyöngült egzisztenciával Szegedre költözik. Ott kap a siker isteneitől kegyelmet.

Majdnem azt írtam, hogy a múzsától kap kegyelmet – de ez igaztalan lett volna. Mert ezek a korai novellák alig, vagy talán nem is ügyetlenebbek, mint azok, melyeket az olvasók később figyelemre méltatnak. Megvan bennük a kedély, a finomság, jó a dramaturgia. Vajon, ha úgy vettem volna kézbe ezt a kötetet, hogy azt tudom róla, ezek azok az írások, melyek Mikszáthot klasszikussá tették, akkor is azt mondanám, hogy a *Sáríka grófnő*ben fölépített egy szerkezetet, aztán meg nem tudott vele mit kezdeni? Hogy elengedi, félbehagyja, csattanóra élez, aztán meg nincsen se tanulság, se rendes nyitott vég. Vagy akkor azért lelkesednék, hogy lám, Mikszáth milyen modern szerző, és így játszik az olvasóval. Ezt nem tudom meg soha. Mint ahogy azt sem, miért nem hullottak termékeny talajra ezek a magok.

Talán mert akkor hősrünk nem költözött volna Szegedre, nem éri ott az évszázad árvize. Akkor nem lát végre valami mást is az ő drága Nógrádján kívül. A Jóisten biztosan tudta, hogy lesz türelme tovább dolgozni, hinni fog magában. Ezt a könyvet azoknak ajánlom, akiknek már sokszor nincs. Erőt ad. Lám, ilyen teljesítménnyel is várni kellett a sikerre.

TISZTELETTEL JELENTI

Mennyi bizonytalanság, mennyi mentegetőzés! Mikszáth soha annyit nem mentegetőzik, mint a *Jókai Mór élete és kora* című munkájában, és az vesse rá az első követ, aki kortársáról, mesteréről önfeledtebben tudna beszélni. Ha lekapja a tíz körméről: irigy. Ha túl bizalmaskodik, azt mondják: pletykás. Ha dicsérni igyekszik: „ezek az írók mindig magukat fényezik”. Meg aztán: ahány emlékező, annyiféle Jókai. Három évvel vagyunk Jókai halála után (és sajnos csak három évvel Mikszáth halála előtt), még nyomják az első Jókai-életműkiadást, még minden olvasó emlékszik, hogyan lobogózták föl a kétségbeejtő népszerűtlenségből újra popsztárrá lett öreg mester kedvéért Budapestet. Ebben a hangulatban mihez kezdhet egy pályatárs?

Ördögien ügyesen méricskél, taktikázik. Belterjes is, nem is, ha a szerelmekről, botrányokról van szó. Nem szemérmeskedik, ha el kell mesélni, mit meg nem tett Petőfi az első feleség, Laborfalvy Róza ellenében. Ha ilyen barátai vannak az embernek, már nem is kell ellenség, gondolhatná ekkor az olvasó, de Mikszáth megáll: nem ítélkezik. Ugyanilyen érzékletesen festi a kort, a forradalmi Debrecen piti ügyeit. Hogy s mint áskálódnak a pesti urak, az osztrák veszélytől kevésbé zavartatva magukat. A pálya ívét is úgy követi, mint egy aggódó anya: látja, hol hajszoja magát túl a mester... Bár az mulatságos, ahogy megpróbálja kimagyarázni, hogyan késhetett meg ennyire romantikus írónk, miként írhatott efféle hősrégényeket, miközben francia földön már a Bovaryné születik.

Mikszáth mindvégig megértő, a sokat botló, gyöngé jellemet szerethetően esendőre rajzolja, de nem söpri szőnyeg alá a kínos politizálást. Olyan jól ki van itt főzve minden, hogy muszáj egyszerre behabzsolni! Bocsássanak meg, ha mégis kritikusan zárom. Mert én valahogy éhes maradtam. Pedig már többször is megvacsoráltam ezt a könyvet. Maga az ember ugyanis mindvégig távol marad. Nincs egyetlen jelenet, dramaturgiai pillanat, ahol „élőben” követnénk hősrünket. Ahol ott lennénk, ahol az akció van. Olyan, mint egy lusta film: mindig későn érünk oda. Talán, ha Mikszáth még élt volna tíz évet, és eltávolodhat „tárgyától”, akkor elég bátor lett volna. Vigaszunk legyen, hogy így, gyáván is remekművet írt.

AMIA JÓ NOVELLÁT ILLETI

Az igazán jó elbeszélés úgy jön világra, ahogy a vers: képtelen helyzetben, váratlanul. És amilyen komisz érkezésében, olyan fukar lesz egész életében is. A jó novellának titkai vannak, olyan, mint egy kikapós, öntörvényű

asszony. A férfi csak nézi, bámulja, és nem érti, hogy mitől ennyire jó vele, miért nem lehet mozdulni mellőle... De hogy ne bölcsekedjek tovább Kálmán bácsi modorában, inkább pontokba szedem önöknek, hogy is van ez.

Egy: az igazán jó novellát nem lehet elfeledni. Kettő: nem lehet először olvasni. Három: nem lehet megfejteni sem. Mit jelentsen ez? Előbb azt, hogy elfeledhetjük a hősök nevét, a régi filmeket, még a saját életünket is elfeledhetjük, de az igazán jó novella fordulatai örökre megmaradnak a fejünkben.

Aztán: a jó elbeszélés már első olvasásra is ismerős! Olyan, mintha az emberiség közös tudásából merítette volna az író. Mi is tudtuk a sztorit, mielőtt megszülettünk volna, csak az ő zsenije hozta onnan át ide, ebbe a világba. Harmadszor: a jó novella nehezebb a saját súlyánál. Egyszerű, néha ki-be dőlő mondatokból áll (Mikszáthnál is), és őszintén szóval nem érteni, melyik bekezdésben történik meg a csoda. Egyszerűen nem tudni, mitől jó.

Másfelől közelítek. Nincs az az isteni novellista, akit mindig megihletne az írók leghűségesebb műzsája: a lapzártá. Mikszáth Kálmánra ez különösen igaz. A befutott író könnyű kézzel és önfeledten írt rövid beszélyeit ajánlom most önöknek, és ezeket persze akkor is lehet élvezni, ha nem szállt el fölöttük az angyal (A *Cserváry Ákos hű felesége*, mondjuk), hiszen ott is vannak finomságok. Milyen érzékeny van megírva, ahogy az asszony megadja magát a vágynak!

De azért mégis. Az olyan remeklések a kedvemre valók, mint A *Balóthy-domínium* az elpazarolt birtokkal, földdel, melynek utolsó virágcserepnyi darabját a kisunoka... de hát ismerik. A vérünkben van, népmese, a mi közös borzasztó és mégis szerelmes magyar sorsunk ez.

ÍRÓSIRATÁS NAGYÜZEMBEN

Ínyencek eledele ez a kötete, apró finomságok, drazsék, bonbonok vannak benne. Vagyis szemezgetni kell, úgy jölesik, de máskülönben megüli a gyomrot. A Metropol-sorozat utolsó előtti Mikszáth-kötete ugyanis alkalmi írásokból, kritikákból, esszékből és szükségszerűen nekrológokból áll (az írók korán halnak). Ez volna az *Írói arcképek*. Előtte meg, mintegy aperitifnek, egy humoros esszégyűjteményt találnak, ez meg az *Igazi humoristák* című.

Erről, az utóbbiról keveset szólnék, a humor ugyanis romlandó áru. Ez az áldott magyar nép mindig egyforma, de mintha a jókedve időről időre másilyen lenne. A sírfeliratoktól a közismert adomákig sok saláta van ebben a kötetben. Olyan, mint valami almanach vagy egy standupmonológba oltott Ludas Matyi-évkönyv.

Nem efféle finomságokkal szolgál a kollégákról írott dolgozatok gyűjteménye! Bárcsak máma is mernék ni, írók így beszélni mértékadó, tekintélyes kritikusokról, ahogy a kor gyötrelmesen hatalmas akadémikusáról, Gyulai Pálról ír Mikszáth 1893-ban. [Gy. P.] „kiadta a költeményeit harmadik, bővített kiadásban, ahelyett, hogy folyton szűkített kiadásban adná ki, elhagyogatta a gyengéket.” Ez tételmondat, kevés gyűjteményes verseskötetet ismerek, amelyekre ne lenne passzent. De milyen szelídülten, bölcsen ír a mester a Kisfaludy Társaság egykori elnökéről húsz év múlva, mikor a nyolcanéves Gyulait köszönti. Hol van már a pikírt hang!

A legszebb mégis a Jókai-nekrológ, örökbecsű darab. Amikor kritizál, akkor is véd, még a habzó romantikát is a botladozó történetkezelést, az elnagyolt figurákat is úgy emlegeti, mint olyan hibát, amit a varázslatos nyelv elvisz a hátán, és amely gyöngeségek csak fordításokban föltűnőek. Ezzel egyszersmind meg is okolja, miért nem világsiker Jókai. Milyen szép, milyen elegáns! Ó, ha tudta volna, hogy alig néhány év múlva az éppen csak befutott, féltékeny Móricz milyen komiszan bánik el övele: hogy csak mint hírlapíróra emlékszik rá! Akkor talán ő is fukarabb lett volna. De ez már egy másik történet...

SZERETNI A HAZÁT

Szegény nemzet az, melynek nincsenek élő legendái, ma is élvezettel sugdosott ódon titkai. Csak poros, régi könyvei vannak, meg a nagy szíve, hogy vágják apái meséire. De aztán csak kibontja a csíkos zászlót, és hagy minden emléket a levéltárakban, meg öreg, ritkán forgatott könyvekben porosodni. Pedig a magyar mítosz nagy szolgája, Mikszáth Kálmán mindent megtett, hogy ennek a hazának valamennyi kis szöglete (de főleg a Felvidék) lakható, mesélhető, és múltját tisztelő tartomány legyen.

Kálmán bácsi, pályája derekán, ereje teljében a történelmi emlékezet legmisztikusabb helyeivel foglalkozott: a magyar várakkal. A *Mesés várak* (1890) olyan gyűjtemény, mely után minden magát szerető és becsülő országban két kézzel kapnának. Hiszen, turistáskodjunk bárhol, bármely szerencsés (nyugati) régióban, a háziak meséiket

a környék várával kezdik. Ott indul a lokális emlékezet, onnan jönnek a legfontosabb metaforák, regék, onnan kerül a környék címerébe valami kacifántos jelkép. Mi a váraink regéit se ismerjük.

Tudják maguk, hogyan mozdult meg a Ghéczyek aranybikája? Hogyan fakasztott vizet Csák Máté híres trencsényi várában egy szerelmes török? Pedig milyen gyönyörű az a vár! Ha én tudtam volna szegedi diák koromban, hogyan állt ki a hős Kis Kampó vívni, miután átúsztta a zavaros Tiszát – bizony másképpen jártam volna el a régi földvár romjai mellett.

Említettem, hogy Móricz hírlapíróként búcsúztatta Mikszáthot. Mi, a Metropol, a Kossuth Kiadó és jómagam a sorozat utolsó darabja ürügyén (melyben – ne feledjük megemlíteni – egy másik mesegyűjtemény, az édes-bús *A gyerekszobában* is helyet kapott), szóval most: sajnos bizony utolszor, úgy méltatjuk a mestert, mint valódi nemzeti krónikást. Igazi mesegyűjtőt, aki nem röstellte kiostálni kora emlékezetéből azokat a legendákat, melyeket mindenki más feledhető, bávatag történeteknek gondolt. És aki nem síppal-dobbal, de a szív meséivel szereti ezt a hazát.

Bevezető írások a 2010-2011-ben megjelent Mikszáth-összes kötetei elé